

PÁLMAI KÁLMÁN

HATVANY LAJOSRÓL

(1880–1961)

Száz éve született Hatvany Lajos Kossuth-díjas akadémikus, a jeles író, kritikus, irodalomtörténész. Gyulai Pál kedves, hű és mesteréről mindig tisztelettel szóló tanítványa volt, utolsó éveinek új utakon járó beszélgető társa. Neve irodalomtörténetünknek azzal a korszakával forrt össze, amelyet ő második aranykornak nevezett. A Nyugatéval. Igazi nyugatos volt, egész életén át híve annak a gondolkodásnak és magatartásnak, amit a folyóirat kialakított s irodalomszervezői, tanulmányírói és kritikusai tevékenységével ő is hozzájárult az első Nyugat-nemzedék, az Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi nevével ékes nagy nemzedék írói kibontakozásához. Része van a magyar irodalomtörténet egy nagy korszakának temetésében s új, fényes pályáivének vajúdásában, világra jövetelében. Ősei nagy vagyonok urává tették, még bárói címet is viselhették. De őt nem az üzlet, a szerzés manipulációi érdekelték, hanem az irodalom s a tudomány dolgai, az írás, az önkifejezés képessége és lehetőségei. Hatvany Lajos művelt polgár akart lenni, író és írástudó. Nem mecénás, amivé – anyagi lehetőségei révén – a magyar irodalmi progresszió, a Nyugat-mozgalom s az Ady körüli harcok tették.

Születésének századik esztendejében ezért nem a mecénásra, az irodalomszervezőre emlékezünk elsősorban, hanem az irodalmi gondolkodóra, az esszéistára és kritikusra, a jelentős irodalomtörténeti személyiségre.

Hatvanyban ritka erejű intellektusa révén szerencsésen találkozott a múlt átgondolt, kritikusan megszürt tisztelete és

főként Ady s a nyugatosság hatására a haladás nemegyszer a forradalmi gondolat közelében járó türelmetlen, ám mindig elkötelezett szolgálata. *Urak, polgárok, parasztok* c. kis kötete, amely 1947-ben, a Révai Könyvtár sorozatában jelent meg, ennek a gondolatilag is mély gyökerű elkötelezettségnek egyik bizonyítéka. E kis könyv több tanulmánynak is beillő írásában foglalkozik Hatvany a magyar nagybirtokos arisztokráciával. Nyilvánvalóan érdekelte őt, a zsidó származású s polgár-voltára büszke, vagyon-csinálta arisztokratát a hatalomba beleszületett arisztokrácia gondolkodása, magatartása, kevés progresszív, nagy alakjától is elforduló, a nemzet történetében tragikus maradisága. Ez az arisztokrácia Zápolyától kezdve az idegeiben hordozott, vérében őrzött, belenevelt úri modorral leplezett rideg, szenttelen kegyetlenséggel torolt meg minden megmozdulást, megrebbenést is, amely a néptől eredt. „Werböczy uramék” parancsolatja szerint. Ha osztályérdekei úgy kívánták, szüneteltették egymás közötti gyűlölködésüket, félretették vállalási és vagyoni, hatalmi érdekellentéteiket. Választékos módoruk azonnal „ridegül elhárító, kemény önzés”-sé alakult egyetemes érdekeik védelmében. S történelmünk folyamán ez a magatartás mit sem változott. Említett könyvében – mai szóval szociológiai tanulmány – a cím után odaírja: vagy a koleralázadás tanulságai. Az 1831-i koleralázadás szociális hátteréről, forradalmi tartalmáról, mint a földbirtokos arisztokrácia által figyelmen kívül hagyott politikai tényezőről ír. Mintegy hetven évvel későbből személyes emléke is van Hatvanynak. Elretentő példa arról, mit tanult saját történelmi élményeiből a magyar nagybirtokos arisztokrácia. Ezt írja:

„Amikor fiatal koromban Zemplénben jártam, este, lámpagyújtásor becsukták az ablaktáblákat, be a zsáukat, ahol volt spaléta az úri házakban, még a spalétát is a csukott ablak fölé hajtották. Így ettek-ittak, kvaterkáztak, kártyáztak . . . aludtak fullasztó melegben a legfülledebb nyári éjszakákon is. Amikor hálószomamban ki akartam nyitni az ablakot, a ház ura szigorúan rám szólt, hogy ne tegyem. Miért ne? kérdeztem. Mert még az apámtól tudom, hogy a koleralázadás

idején a kivilágított úri házakban belövöldöztek a mezítlábasok. Szegény öregem tanított rá, hogy lámpagyújtáskor be kell csukni a spalétát . . . Ezt tanulták meg.”

Félelmetesen találó szöveg ez! Az úri Magyarország önéletrajzának néhány lényeges mondata. Zárókő a családi sírbolton.

E cikkét Hatvany 1936-ban, a Szép Szó számára írta a Tripartitum végzetes uralmáról. A magyar úri társadalomnak ez a mentalitása ugyanis egyenesen vezetett az 1918-at, 1919-et vérbe fojtó ellenforradalom keresztény-nemzeti ideológiájához és annak gyakorlatához. Mert – mint Hatvany fejtegeti – hasonlóan a 20. század első évtizedeiben még több államban virulens egyetemes feudalizmushoz, az ellenforradalom maga is egyetemes és nemzetközi volt.

A könyvét a polgárság címére küldte, amely in concreto nem létezett, s amelynek mégis elkötelezett képviselője volt. Könyve elé az alábbi ajánlás-félét illesztette:

„Nem szégyenlem, nem is bánom, hogy polgárnak születtem s hogy ifjúkori emlékeimet őrzöm és szeretem abban az osztályban, amelyből származom . . . S ha ez erős érzelmi kapcsolataim ellenére elszakadtam a polgárságnak még baloldali, haladó, radikális élcsapatától is, annak egy általános és egy személyes oka van.

Az általános: az első világháború elejétől a másodiknak végéig húzódó világtörténelem,

s a személyes: azok a tapasztalatok, melyekben e világtörténelem folyamán részem volt.”

A két okot egybefoglalva szellemes fordulattal s a csontvázig lefosztatott tények bemutatásával a leglényegyet így sumázza:

„... a nyugati demokráciák ahelyett, hogy a közép- és kelet-európai polgárokkal, mint a maguk természetes szövetségeseikkel fogtak volna össze, épp ellenkezőleg, az eredendő ellenfeikkel, Közép- és Kelet-Európa főuraival, főkatonáival, junkereivel, nagybirtokosaival és nagytőkéseivel szűrték össze a levet. Mégpedig az értelmiség s a kispolgárság amaz osztálytudatos rétegei ellen, amelyek az első világháború után bekövetkezett elproletarizálódásuk következményeit levonva, az

osztályharcos munkássággal egy frontba álltak. A nyugati és keleti egyesült maradiságnak viszont nem volt, nem lehetett más eredménye mint az, hogy a demokráciák nemcsak a háborúvesztes, hanem mint utóbb kislőtt, a háborúnyertes országok kárára is előbb a fehérterror vívmányait konszolidáló praefasiztákat, majd a konszolidálatlan fasisztákat s végül a konszolidálhatatlan nemzeti szocialistákat segítették hatalomra.”

Ez bizony olyan egyszerre történelmi és stilisztikai sűrítvény, amelynek éles mondataiban századunk első felének története foglaltatik. Bírálnak, de nem marasztalható el Hatvany azért, mert nagyobb szerepet tulajdonít a polgári progresszióknak s benne a kispolgárságnak, mint amelyet az a valóságban betöltött. Nem kétséges, hogy az „osztályharcos munkásság”-ról is egyéni nézetei voltak. Az eszmény azonban, az „ember és polgár”, az értelmes élet ideája Csokonai óta sokszor volt a haladás híveinek politikai programja. S hogy lényegében ez a program még a Nyugat virágzó éveiben is megvalósítatlan maradt, arról nem annyira a program képviselői, sokkal inkább a körülmények tehetek. Ady volt szinte az egyetlen, aki a nemzeti megújulást a munkásosztály történelmi szerepének forradalmi beérésében, megvalósulásában látta. E körülmény azonban nem kisebbiti azt a progressziót, amely következetesen és eredményesen szolgálta a polgárság eszményeit és törekvéseit, és amelynek képviseletében az arisztokrata Hatvany következetes volt és maradt.

Hatvany Lajos műveltségének forrásai nagy olvasottsága, világirodalmi műveltsége mellett a 19. század magyar irodalmában rejlenek. Gyulai Páltól tanulta az ízlés szigorát, a kifejezés ökonómiáját, a nemzeti klasszicizmus tiszteletét. S ezt az értékiszteletet, érték-érzékenységet akkor is megőrizte, beépítve irodalomtörténeti, kritikusi gyakorlatába, amikor mint vérbeli nyugatos maga is részt vett a nemzeti klasszicizmust megmerevítő, kánonná emelő konzervativizmus épületének szellemi lebontásában. Kritikai gondolkodására, kettős

kötődésére, esztétikai igényességére és 20. századi nézetrend-szerére Arany-képe ad világos választ. A marxista igényű Arany-értelmezés sem kerülhette meg Hatvany felfogását a „modern Arany” költői karakter-jegyeinek bemutatásában. Amit erről az Aranyról mond, az jobban megérteti velünk Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső nosztalgikus Arany-képét, a „hunyt mester” jelenlétét azokban az írói törekvésekben, amelyeket a Nyugatban mindenekelőtt ők képviseltek. Hatvanyt a költemény egésze érdekelte, a gondolati íveket tartó szerkezet. A kompozíció. Megfigyeléseit – nagy érzékenységgel – így összegezi:

„Nem az áthévülés izgalma nyugszik meg az erős szerkezetben, hanem éppen ellenkezőleg, a meggondolás ölti fel az izgalom kitűnő mintákról elesett formáit. S ha már-már kimondanád, hogy ez a költészet nem egyéb, mint nehézségek virtuóz leküzdése, remekbe hidegen készült játék, akkor egyszerre elbűvöl Arany minden szavának látással, napfényvel telszívott sugárzása, forrósága, alakjainak élő, izmos, ideges húsos testisége.”

Azaz: Arany „modernsége”.

Korszakváltó kultúrák, korváltó ízlés és szemlélet markáns egyénisége Hatvany Lajos. A nemzeti klasszicizmusnak az egész magyar litteraturát érintő értékeit úgy viszi tovább, hogy mindazt, ami e hagyományból életképes, a Nyugat radikális polgári szemléletének szolgálatába állítja. Előre néz, de tudja, mint látott előbb, mit hagyott maga mögött s ez a tudás segíti új jelenségek megítélésében, minősítésében. Intenzíven éli át az Aranytól–Adyig-korszak alapvető konfliktusait s úgy egyengeti életre az újat, hogy magával sodorja mindazt, ami a múltban a jelen számára fontos, sőt nélkülözhetetlen, mert *érték*.

Ő Aranyban nem a neuraszténiára oly igen hajlamos költőt látja, hanem a kapitalizmus kibontakozásakor, a városiasodás folyamatában Pest-Budán élő parasztot, aki – anticipálva egy röpke gondolatra a ténytet, – szinte Veres Péter-i válságokat él át. Folytonos kínja, közérzeti zavarai miatt Arany a hősi múltban keresett menedéket s ez részben irodalmi programja is volt.

„Ezért van – így Hatvany –, hogy a rohanó időknek szétömlött árait, a maga korát és annak igazi témáit kerülve, Balzacnak, Flaubert-nek, Dickensnek és Thackeray-nek nagy, távoli magyar testvére gyámoltalan, energiátlan, fülzúgásos és főfájós polgár, megszakított a 19. század korezsméivel minden kapcsolatot, hogy a vasgyúró Toldiban és vasakaratú Etelében hívja életre vágyálmait.”

Lehet erre a minősítésre azt mondani, hogy – s ez Hatvany esetében természetes – a Nyugat által kedvelt impresszionisztikus kritika terméke. Bizonyosan van benne igazság. De ez a minősítés a napjainkban változóban levő irodalomtörténeti gondolkodás és módszertan felől nézve is figyelemre méltó. Az élet tényei (nem pusztán életrajzi tények!) kapnak szerepet Hatvanynál. S természetesen a nyugatosság, amely a 19. századi valláserkölcsi morál válságaival szemben az emberi belső világ nyers őszinteségű kiélését, bemutatását szolgálta, s a művészi, az esztétikai ízlés, az irodalmi haladás új medrét építette ki. Még egyszer Aranyt hozom példának. Hatvany szerint a költő pesti polgárrá lenni vágyott. Be nem vallotta is ez az igény élt, ez a törekvés dolgozott benne. „Pestezhetném” – írja, majd újra Kőrösről: „Kipesteztem magam.” Hatvany remek következtetése –, amelynek hitelét más Arany-szövegek is megerősítik –, hogy Arany unja Nagykőröst, s a városba, Pestre költözésétől változást remél, gyógyulást. 1935–36-ban írta Arany-dolgozatát. Ennek zárósorai a mai Arany-kép előzményét jelenthetik, szétpattantva azt a szűk dobozt, amelybe saját nemzedékének szemlélete zárta a költőt:

„A fővárosi irodalom beteg, irodalmunknak csak a vidék levegője hozhat egészséget és gyógyulást – hallottuk valamikor Adyék ellen Beöthy Zsoltéktól s ma ismét, az idősebb írógeneráció nyugatos programja ellen Petőfi és Arany népiessége felé visszahajló íróktól. Mintha bizony Petőfi szeme nem akadt volna föl a város szellemi proletariátusán, s nem írta volna meg az *Apostolt*, mely bizonyára nem marad egyetlen ily nemű műve, ha a forradalmas végzet el nem ragadja íróasztala mellől. Ami pedig Aranyt illeti, körülé való hosszas vizsgálódásaink talán nem voltak céltalanok, ha sikerült kimutatnunk, hogy tudat alatt városi és polgári lényé számára a vidék súlyos lelki kóro-

sodást jelentett. Pesti költőink és íróink ezentúl bizvást hivatkozhatnak a legmagyarabb poétára, ki a vidéknek költői elnémulással fenyegető melankóliáira ihletben való üdülést Pest utcáin, ligetén-szigetén keresett. S ki éppen nem féltette magyar voltát, midőn bizvást engedte át magát a magyar főváros szívet-lelket, agyat, képzelmet átalakító hatásának. Ha a költő még tíz évig él, bizonyára összefoglaló, nagy koncertben zendítette volna föl Budapest hangjait . . . talán verses pesti regényt kapunk tőle. Azon az úton indult el, mely a főváros alakjait megmozgató eposz felé vezet.”

Túlzó, az Arany-képet kissé erőszakoltan urbanizáló következtetéseivel együtt nem kevés az igazság ezekben a sorokban. Kimondatlanul is éreztetni képes bennük Hatvany azt a nagy társadalmi zajgást, amely a 19. század utolsó évtizedeiben az alakuló, önmagát kereső kapitalista fővárosra volt jellemző, s azt is, amely a szellemi és irodalmi életet formálta, zavarta, befolyásolta. A vásáros alföldi szekér képe nem mond ellent a pesti liget költészetének s az *Őszikék* derengő szépségének, borújának, csöndes bánatának. A forradalmi mellett ezt az életképes irodalmi hagyományt őrizte s vitte át a Nyugatba Hatvany Lajos.

Mint irodalomtörténész az egész magyar irodalom ismeretében gondolkodott és ítélte. 1909-ben *Ujraértékelések* című munkájában így általánosít:

„Aki végiglapozza a magyar irodalomtörténetet, annak mindenütt le kell bontania előbb a . . . hagyományos tanok szövevényét, hogy a múlt nagyjainak még hozzánk szóló hangját, felénk ható erejét megérezze. A jelennek tegnapról megalkotott képe pusztán fikció, mely minden *mával* (kiemelés Hatvany Lajostól) változik. Ez az, amit nálunk senki sem vesz tudomásul, midőn csonttá fagyottan nyújtják át nekünk és kényszerítik reánk – mint egyetlen lehető – nagyapáink hagyományos történetét, irodalmát. Pedig néha egy-egy szembeszökő külsőség cáfol rá valamire, amit még ma is színigazságnak hirdetnek, pedig már régen nem az.”

Szavaiból egyértelműen az irodalomtörténeti fejlődés dialektikus természetére derül fény. Arra, hogy „a tudni nem érdemes dolgok tudománya” nem nemzeti temető, nem

madarak örömét szolgáló szoborcsoport, hanem művekben, sorsokban ábrázolt eleven élet, a mindenkori jelen számára is mondanivalót hordozó szüntelen szellemi folyamat. Ezt a gondolatot merészen viszi tovább, a „szemüveges poétikák” képviselőjével, Riedl Frigyessel vitatkozva. „A poézis nem a korral szemben, hanem igenis *belőle* (kiemelés Hatvanytól) fejlik.” Majd a Nyugat körüli polémiákra célozva így folytatja: „Tehát a mi korunkban épp dulakodásainkból, tépelődéseinkből, s ha költő nyúl hozzá, akár materializmusunkból is. Valóban ez és nem más költészetünknek örvénylő anyaga.”

Elveinek, esztétikai nézeteinek gyakorlatát az Adyért véghezvitt küzdelemben bizonyította. Az Ady-kérdés talán a legismertebb Hatvanyval kapcsolatban. Most csak röviden érintjük.

Fenyő Miksa *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* című munkájában (Akadémiai Kiadó, 1975. Vezér Erzsébet bevezető tanulmányával és jegyzeteivel) sokat foglalkozik egykori pálya- és szerkesztőtársa, Hatvany Lajos személyével, szerepével. Természetesen az Ady körül játszott szerepről van szó, e két eredeti személyiség kapcsolatáról. Fenyő igazat ad Hatvanynak abban, hogy „Schöpflin egykedvű szenttelensége kellett hozzá, Fenyő jóakaró, cinikus fölénye, hogy valaki Ady szolgálatát mindvégig kibírja.” Fenyő szerint Ady szerette Hatvanyt, „bár abból a körülményből, hogy Hatvany egyúttal mecénása is volt, éspedig nem kicsinyeskedő mecénása, gyakran adódtak ferde helyzetek”. Mégis az Ady baráti köréhez tartozók közül Hatvanyt tartotta a legfőbb s a leghűbb barátnak. Az Ady-levelezésben is a Hatvanyval folytatott levélváltás a „legérdemlegesebb” adataival és ellentmondásaival együtt.

„... ha komolyan keressük – írja Fenyő Miksa –, hogy kinek van legtöbb jussa, hogy neve az Ady-ügyben zászlóként említettessék, akkor semmi kétség, Hatvany Lajos nevét kell aláhúznunk. Mellékes, hogy Ady Endrével való barátsága felhőtlen volt-e vagy sem; mellékes, hogy Ady maró kedvében tett-e rá valami barátságtalan megjegyzést, vagy őszinte meggyőződéssel mondta barátjának, aki iránt baráti érzelmeit

nem fejezheti ki, ahogy szeretné, mert mindenki meg volna győződve róla, hogy ez a mecénásnak szól, – mindez nem változtat a tényen, hogy Adynak barátaihoz való viszonyában a legfontosabb szerep Hatvanynak jutott osztályrészül . . . S ez a viszony Ady és Hatvany, hadd tegyem hozzá: két egyéniség között, ha kezdetben úgyszólván automata alakult ki, a későbbiek folyamán, néhány földindulás dacára úgy maradt meg, mert Hatvany akarta s Ady szívesen vette, hogy barátságként megmaradjon. Érdeme Hatvanynak, hogy ezt meg tudta művelni”.

Ez az egyetlen kérdés, Ady megítélése, amelyben nem lehet vitatkozni vele. 1937-ben, *A Schöpflin-estet* című dolgozatában írja:

„Mert ma is azt hiszem, amit siheder koromban hittem, hogy az Adyban megújult magyar költészet nem *l'art pour l'art* poézis, de nem is, mint te [Schöpflin] hiszed, a politikába tévedt zseninek tetszetős, játékos időtöltése s ezzel a háború előtti rontó hatalmak közvetett igazolása, hanem igenis szentül hiszem, hogy ez a poézis a magyar társadalom várható átalakulásának a magyar szíveket Petőfi óta először feldobogtató harsonás hírmondója volt.”

Hatvany ezekben az enyhén patetikus sorokban Adyban Petőfi folytatóját, szellemi utódát, forradalmi nézeteinek örökösét látja. Ez az írása egyébként Schöpflin Aladárnak *A magyar irodalom története a XX. században* című, 1937-ben megjelent könyvével foglalkozik indulatosan, többnyire igaztalanul. Személyes sérelem hajtja Schöpflinnel szemben, az a már-már neuraszténiás állapot, hogy őt mecénásnak tartották, nem írónak, nem kritikusnak. Osváttal való s párbajjal és szakítással végződő vitájában – mint Schöpflin megjegyzi – az írók többsége Osvát mellé állt. Hatvanytól elválasztotta őket gazdagsága, társadalmi állása. Ő író akart lenni az írók között.

Schöpflin mondatait Hatvany nem tudta elviselni s ellen-szenvvel és igaztalanul ír róla. „Szürkén vitatkozó stilisztának” nevezi, a „bajusz alá dűnnyögött, monoton kritika nagymesterének”, aki irodalomtörténetében arra igyekezett, hogy „mások megállapításait elfogadhatóvá” tegye. Schöpflin Ady-monográfiáját, az Ady-filológia máig használt, megbecsült elemzése okán figyelmen kívül nem hagyható egyik alampívét

„becsületes, bár lélek nélküli broszúrának” nevezi, epés indulattal, kegyetlenül, tévesen. Az persze tény, hogy az 1918-as polgári demokratikus forradalom megítélésében s vele összefüggésben Ady forradalmi költészetének az akkori jelenben is történeti értelmezésében Hatvany világosabban látott, mint Schöpflin s egyértelműen nyilatkozott. Thomas Manntól véve a gondolatot, írja, hogy „valamely irodalmi termék jószágát megállapító értékelésünket ne csupán esztétikai értelemben vegyük. Ami annyit jelent, hogy az Adyért és a Nyugatért vívott esztétikai küzdelem voltaképpen politikai, sőt, mi több, szociális harc, a társadalmi osztályok leendő összecsapásának szellemi előcsatározása volt”. Ez történelmi és irodalomtörténeti igazság, s ezt az arisztokrata író-mecénás lényegesen jobban tudja és érzi, mint Schöpflin. De azért azt is legalább tudomásul kell venni, hogy 1937-ben, a fasizmus felé orientálódó hivatalos magyar politika viszonyai között nem kis tett volt Schöpflin vállalkozása, a Nyugat szempontjából megírni a 20. századi magyar irodalom történetét, nyilvánvaló tévedései, világnézeti korlátai s olykori bizonytalan ítéletei ellenére is. A személyes megbántottság, a valódi s a képzelt ütések emlékeztető nyomai sokáig tartják forrásban az indulatot. Innét van, hogy Hatvany Schöpflin politikai türelmében és némely írókról való hallgatásában hajlandó árulást látni, a Nyugat régi eszméinek és eszményeinek elárulását. Ismeretes, hogy Schöpflin irodalomtörténete szükség szerint tele van kompromisszumokkal a már említett körülmények miatt. Az azonban aligha igaz ilyen szentenciózus egyszerűséggel, hogy Schöpflin „valamikor Osvát ízlését és esztétikáját hirdette, a forradalom után Babits és Babitsné gusztusának apostola lett”. Hatvany indulatos ítéleteiben az a tény is közrejátszott, hogy hosszú időn át nemegyszer külföldön tartózkodván nem érzékelhette minden ízében a hazai szellemi és irodalmi élet mozgását, a maradék nyugatosság lehetőségeit. Olykor gyors és nyers ítéleteiben viszonyítási pontja mindig a Nyugat volt, Ady, a forradalmi magyar irodalom. Magas és ellentmondásoktól terhes

mérték. Kritikai írásai legtöbbször polemikus élűek s emiatt elkerülhetetlen módon, szinte szükségszerűen, elfogultak is.

Ezzel összefüggésben egy érdekes ellentmondásra lehet rámutatni. A körültekintő, tárgyilagos értékelés Hatvany kritikusai tevékenységének egyik ismertető jegye, amint azt egyebek közt Petőfi vagy Arany-tanulmányai bizonyítják. Mert e két klasszikus életműve körül már elmúltak az egykori indulatok, művük más távlatot kapott az időben. Ady és a Nyugat más íróinak megítélésében azonban elkerülhetetlenül jelen van a túlzás lehetőségeit mindig magában hordozó, olykor szinte már kártékony szubjektívizmus. Ami viszont az ítélet tárgyilagosságát gyakorta befolyásolja. Másképpen szólva a történelmi távlat hiányát is említhetnénk. A kortárskritikus közelre lát s ha szikár s szigorú elme, akkor is tévedhet ítéleteiben, amit a magyar kritikátörténet nem egy példája bizonyít, Kazinczytól Kölcseyt át –, hogy témánknál maradjunk – Hatvany Lajosig. Ez Schöplin megítélése mellett legnyilvánvalóbban a Babits Mihályéban jut kifejezésre. 1912–22-ben írott könyv-terjedelmű esszéje, a *Vázlatok Babits Mihályról* magán viseli a kritikus Hatvany itészi erényeit s elfogult ítéleteinek vitatható voltát, nemegyszer elfogadhatatlanságuknak ismérveit is. Az Ady-Babits-kapcsolat több részletében máig tisztázatlan. Egy bizonyos: fölösleges, meddő vállalkozás a két nagy költő közös gyökereit keresni.

Hatvany szerint Babits nem indult Ady után, „ő a maga útján indult, s ennek az útnak sehol sem volt találkozása Ady Endre útjával”. Babits rombolónak vélte az újítót. „Ő csak a csákány munkáját látja, s nem látja mellette a régi követ új falba illesztő kezeket.” Ez a megállapítás igaz. Két nagy formátumú költő kétféle útját járták, de igazán közel nem kerültek, nem is kerülhettek egymáshoz. Abban is az igazság körül jár Hatvany, hogy Babits a magyar „átmeneti kor” értelmiségének képe s „izgalmas művészetében” e kor válságairól, reményekről és bukásokról ad hírt. Az is bizonyos, hogy

1918-ban Hatvany világosabban, egyértelműbben, következetesebben látta, érzékelte és elemezte az eseményeket, a kialakult, új tájékozódást kívánó helyzeteket, mint Babits. Hatvany haladó, olykor forradalmi nézetei folytán az elméleti általánosítások s a társadalmi természetű következtetések bátrabb felfogásáról tett tanúságot. Természetes, hiszen ő volt a magyar polgári radikalizmus egyik szellemi vezére, az 1918-as polgári demokratikus forradalom egyik előkészítője és főszereplője. Babitsban valóban a megzavart középosztálybeli polgár kínzó bizonytalansága dolgozott s véleményei megformálásában — Hatvany szavával — „úri” neveltetésének, nemességét, katolicizmust és liberalizmust egyensúlyozni megkísérlő magatartásának is része volt. Az ő életműve a századvég liberális és a századforduló radikalizálódó polgári világában gyökerezik s ezek a gyökérszálak sohasem szakadnak el. Alapvető különbség ez közte és Hatvany között. Hatvany a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe emigrált, s ezt nyilvánvalóan politikai okokból tette, míg Babitsot a proletárdiktatúra — alapvetően haladó gondolkodását és nagy műveltségét tisztelve meg — egyetemi katedrához juttatta. A Horthy-ellenforradalom egyiküknek sem járt kedvében. Babitsot megfosztották állásától, zaklatták; Hatvany üldözött emigráns lett, akit 1927-ben, amikor hazatért, bebörtönözték mint forradalmárt s csak 1928-ban engedték szabadon. Aki továbbra is azon munkálkodott — nemegyszer a maga ugyancsak ellentmondásos mecénási szerepében is —, hogy a progresszív polgárságot és a magyar munkásmozgalmat valamilyen módon az összekapcsolás kissé naiv szándékával közelítse egymáshoz. Aki a Hitler-csatlóssá lett ellenforradalmi Magyarországról Angliába menekült s onnét hazatérve vált a szocialista Magyarország megbecsült írójává. Aki azonban a magyar irodalmi és szellemi élet néhány igen súlyos esztendejében nem tartózkodott itthon s nem reagálhatott azzal az érzékenységgel a lehetőségekre, ahogyan azt a nem forradalmár politikai töltésű, de a polgári morál társadalmilag is magas

csúcsein járó Babits jószándékúan, sohasem az egykori nyugatosság eszményeivel szemben tette. Világos, nem tehetett kompromisszumok nélkül. Babits nem értette, nem érthette Petőfit, ezért a róla való ítéletek féloldalassága, nemegyszer naivsága. Adyt sem értette, mert a forradalmat nem értette, József Attila műve is lényegileg idegen maradt számára. Ez ismert tényekkel együtt műve azonban maradandó és megkerülhetetlen. Ebbe az életműbe prózája is beletartozik. Babits prózájának lekicsinylésében, iskolás fogalmazványhoz, „hínárhoz hasonló vízi virág”-hoz való hasonlításában tévedett Hatvany. A Babits-próza nem olvashatatlan. Állításait Hatvany sem bizonyítja. Ellentmondásokkal teli Babits-portréjában kegyetlen mondatok váltakoznak mai ismereteink szerint is helytálló ítéletekkel. Vitatható, hogy Babitsot „az élet összes jelenségei közül a művészet s a művészek közül Babits művészete foglalkoztatja leginkább”. Ez az ítélet – mutatis mutandis – a nagy alkotók, művészek döntő többségére érvényes. Nem kétséges viszont, hogy „Babits csak a halott Adyval békélt meg, végül belátván, hogy a nagyság ellen nincs jobb védekezés, mint a szeretet. Ady halálára írt cikke méltó Adyhoz és méltó Babitshoz.” Az is igaz, hogy Babits akarva-akaratlan a magyar haladásé, a szóművészet kifejező eszközeinek birtokosa, de nem pusztá formaművész. S remeklés, amit a műfordító Babitsról mond: „Ez a költő minden példaképeinek summája és minden summákból kivont egyéniség egyszersmind.” Ám Hatvany nemcsak indulatos tud lenni, hanem indulatosságában olykor a maga véleményét konokul képviselő is. Elítéli Babitsot, mert beválasztották a Kisfaludy Társaságba, noha ez a tény kicsivel nagyobb lehetőséget biztosított Babits számára a haladó irodalom szolgálatában, és nem jelentette a költő „formai és tartalmi zsákutcában való fönnakadását”. Mint amiképpen elfogadhatatlan ítélet a *Timár Virgil fia* megírása miatt az antiszemizmus vádját vetni Babits szemére. Ez esetben Hatvany kedvenc kritikusanak, Alfred Kernnek a mondása igaz: „Defekt im Leser.”

Nem kétséges, hogy e vitairások fütőanyaga a nemes indulat, olyan literátor indulata, aki fiatalon, még a század elején esküdött föl a társadalmi és művészi haladásra. Hatvany ítéleteiben nemcsak az esztétikai tényező játszott szerepet, hanem azoknak az eszményeknek a szolgálata is, amelyek társadalmi-politikai gyökerűek. Az író, a költő Hatvany felfogásában nemcsak művész, de társadalmi tényező is. Hiszen ebbeli következetessége, az irodalom társadalmi szerepének felismerése és vállalása vezetett 1911-ben az Osváttal való szakításhoz is.

A Nyugat szerepe, helye az irodalmi életben az 1930-as évek táján megváltozott. Hatvany ezidőtájt írt kritikái, elemzései e felismerésből táplálkoznak. Belátja, hogy a jobboldali politika, a mind jobban fenyegető fasizmus más stratégiát és taktikát kíván. A Nyugat szerkesztésében addig érvényesülő politikai liberalizmus nem tartható tovább, sőt károsná válhat. Tapasztalnia kell, hogy már nem a Nyugat egyedül a színvonalas irodalom fóruma. Élnek és hatnak más folyóiratok is, a Válasz, a Szép Szó, s a Nyugat ellenzéke lesz a hivatalos, konzervatív irodalom táborán kívül a baloldali polgári radikalizmus is, amelyhez egykor Hatvany tartozott. Sőt a népi írói mozgalom is támadja a Nyugatot. Nehézzé vált az eligazodás a szellemi, az irodalmi életben. Hatvany az 1930-as évtizedben is kritikus figyelemmel fordult a Nyugat tevékenysége felé.

S amikor 1938-beli második emigrációjából 1947-ben végleg hazatért, a Nyugat már végképp irodalomtörténété lett, Hatvany pedig befejezhette s kiadhatta magisztrális Petőfi-monográfiáját s tanulmányai, kritikái, Adyval való levelezése, szép-irodalmi munkái is napvilágot láttak.

Hatvany Lajos kiemelkedően nagy szolgálatot tett a magyar irodalomnak s a haladó gondolatnak különösen az első világháború előtt s a két világháború között. Irodalomtörténetírásunknak van törleszteni valója Hatvany Lajos mun-

kásságának méltó elemzésében, értékelésében. Jelen írásunknak nem volt célja, hogy az elbeszélő és regényíró Hatvanyról is megemlékezzen. Inkább az irodalomtörténész és a kritikus Hatvany vázlatos felidézését kíséreltük meg, a nagy formátumú irodalmárét, akinek háza nehéz időkben a legjobbak otthona, menedéke, reménye volt. 1948-ban így emlékezett:

„... soha többé nem látható kedves alakok gomolyognak élém, a rég elhangzott, soha többé nem hallható, meghitt hangok csapdosnak felém... a romjaiból fölépült házban, a sírjaikból feltámadt hajdani vendégeim kísértetjárása vonul föl. Sorra mind: Bartók Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bálint György, Fenyő László, Gáspár Zoltán, Havas Géza, Hevesi András, József Attila, Karinthy Frigyes, Keéri-Szántó Imre, Kosztolányi Dezső, Ligeti Ernő, Mohácsi Jenő, Mónus Illés, Nagy Endre, Radnóti Miklós, Reinitz Béla, Szomory Dezső”.

Dolgozatunkban a ritka műveltségű, elegáns szellemű irodalmi gondolkodóról, a Nyugat egyik szellemi vezetőjéről, a jó ügyért szenvedélyesen vívó kritikusról igyekeztünk írni. Egy emberről, aki emelt és sújtott, aki eredményeivel és tévedéseivel együtt szent elszánással a haladó magyar irodalmat és műveltséget szolgálta.